

ՀԱՅՐԵՆԱԽՕՍԱԿԱՆ

ՊԱՏՄԱԿԱՆ ՏԵՂԵԿՈՒԹԻՒՆՆԵՐ
ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀՈՂԵՐԻ ՈՌՈԳՄԱՆ ՄԱՍԻՆ

գ. Զաքարիա Սպասալարը հայկական արձանագրական յիշատակարանների մէջ ամենայնաճախ յիշատակած անձնատուութիւններիցն է, որովհետեւ հայկական վանքերի մեծ հովանաւորն ու նուիրատուն էր: Ուշադրութեան արժանի է այն մեծ նուիրատութիւնը որ նա արել է Հառիճայի վանքին: Բացի այլ և այլ շինութիւններից, այդ վանքին է ընծայում իր սեպհական գիւղը, ջրաղացներ, պարտէզներ. խաղողի այգիներ, ևն: Վանքի հիւսիսային պատի վրայ խոշոր երկաթագրերով երկարօրէն թւարկում է իր ընծաները:

«Նա Զաքարի, մանդատորթա խուցէս, ամիր սպասալար հայոց եւ վրաց, որդի մեծի Սարգսի, գանձագին արարի բզ-հուշակատր սուրբ ուխտս Հառիճայի յիւր բնական հայրենատիրացն յաղազս կենդանութեան տեսնել իմոյ, բարեպաշտ Թամար թագուհւոյ. եւ փրկութեան ինձ եւ հարապատ եղբայր իմոյ յիվանէի եւ զաւակաց մերոց Շահնշահի եւ Աւագին. եւ ծնողաց մերոց: Շինեցի ի սմա ամրոց եւ զկաթողիկէս բազում ծախիւք եւ զարդարեցի ամենայն սպասիւք եւ սրբութեամբ եւ զիմ գեղն, որ է մերձ ի սուրբ ուխտս, զՄողորմոն (թէ Մոկորմոն) ընծայեցի սուրբ Առտուածանին բոլոր իւր ամէն հողահատովն, սարովն եւ զրովն, զօր բնական լեալ է: Եւ ետու ջաղաց մի ի Գետիկ, որ Դիւազաց կոչի. ջաղաց մի յԱնի Գլիճորին եւ պարտէզ մի ի Մազկաճորին. այգի մի յԵրեւան եւ այգի մի ի Քալին: Եւ գառաջին սահմանքն, որ բուն լեալ էր, հաստատեցի ի սահմանախաչէ ի Հառիճա գետն կոռ մարդով, Գրեբովն, Յամաքճորով, Ճինարին Հարով, Գոմեցի ձորովն, Արին աղբերով, Հին Հառիճաով . . . նաեւ գրեցաւ կտակս հաստատ թիւ . ՈՄ: (= 1201)»:

Ոմն Հինգուպ Վահրամ աւելի ուշ, մօտ 1235 թ., Հառիճայում ժամատուն է շինում եւ վանքի համար ջուր բերում, որը ամբու ջուրն է կոչում, ուրեմն արդէն եղածի վրայ նորն է աւելացնում:

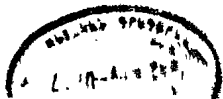
«Աստուածասէր եւ արդիւնաւոր պատրոնն Հիջուր Վահրամ շինեաց զվայելուչ ժամատունս եւ եբեր զվիւս ջուրս յիշատակ հոգե իւրո եւ զաւակաց իւրոց եւ ամուսնո իւրո Թամարին. . . »:

Դարձեալ Զաքարիա սպասալարը խոշոր նւէր է տալիս Հաղբատի վանքին եւ ընդարձակօրէն արձանագրում: Սա 1210 թ. այսմա աւելելոյ Աստուծոյ թագաւորաց թագաւորին Գէորգէ, որդւոյ մեծի թագաւորին Թամարին», իր սեպհական մի կալուածքը փոխանակում է օմն Շոթրոկայ որդի Դաթի կալուածքի Հաղբատ գիւղի հետ եւ նոր ձեռք բերածը նւիրում, հողով ու ջրով, Հաղբատի վանքին, որովհետեւ իր ունեցածը վանքից հետո էր զբոսնում:

«... եւ առի երկու գեղին փոխան զՀաղբատ հայրենիք եւ ընծայ սուրբ Նշանին ամենայն սահմանաւք, շնչ բնական լեալ է հողով եւ ջրով, խոտամարգերով, մայրիւք եւ ջաղացովք. գոմամարգերով. լերամբ եւ զաշտով. վանն կենդանութեան թագաւորին եւ արեւշատութեան որդւոյ իմոյ Շահնշահի եւ եղբայր իմոյ Իւանէի եւ որդւոյ իւրոյ Աւագին եւ յիշատակ մեզ եւ ծնողաց մերոց:

Եւ է այս գեղ ազատ յամենայն հարկի ի պատրոնաց, ի ձեռնաւորաց, ի գիւղականաց . . . ով զՀաղբատս յետ առնու . . . նշովի . . . »:

Նոյն Զաքարէն իր եղբայր Իւանէի հետ 1200 թ. Գեղարզայ կոմ Այրիվանքին

շուր են շնորհում, համեմատ այս արձանագրութեան.

«**Թ. թ. Ռիթ** (= 1200) քրիստոսաւէր իշխանաց իշխանն Զաւարե եւ Իւանե վերստին զորոյց զշուրն Ամառնամասակի **Էշ** (հինգշարթի) եւ ուրբաթ ի սուրբ ուխտս. զԱ. (զմի) աւրն որ է ուրբաթու . . . (թերի):»

դ. 1211 թ. մի արձանագրութեան մէջ յիշած է Սպարապետ Բուբայի նւերը:

«**Թ. Վին Ոկ** (= 1211) նորոգեցաւ եկեղեցիս անաշնորդութեամբ Յովսափի եւ Անարայիսի, մեծ սպարապետ տէր երկրիս Բուբայ եւ առու ինչք զայգիին Ոսկեբուխ, որ է առու Քանաֆեռու. ք. ակն ջողացին աշիկ . . . (թերի):»

ե. Զաքարէի եղբայր Իւանէ Աթաբապը 1219 թ. Աւան գիւղի ջրի մասին այսպիսի կարգադրութիւն է տնում.

«**Ոկ** (= 1219) ես Իւանէ Աթաբապ հայոց եւ վրաց զկուչա (?) Աւանա, որ ի հնուց նոցա էր եւ կրկին գնեցին ի Զոջուտ բազում գանձ 'ի հայրենիք: Արդ ոք յիւսոց կամ յատարաց լինի տէր երկրիս հող եւ ջուր աւելացնել պարտ է Աւանա վասն միամտութեան սոցա եւ ով խլէ ակաւս մի կամ մի բաժնով վարէ, շարէ տայ Ռ (= 1000) ու . . . նզովեցի . . . »:

զ. Նոյն Իւանէ աթաբապը նւերում է Շիրակա եկեղեցու ջրային հարկը.

«**Թ. Ոկ** (= 1228) շնորհին աստուածոյ ես Իւանէ եւ Խոսակա Վրաց եւ Հաւոյց Թագոյնի վասն յերկր կենդանութեան հարազատոց մերոց մանգատութա խուցէս Շահնշահի եւ մօրի սպասալար Ասպիին քողաք զգեղիս Շիրակա զպատուիլի եւ զլրսահին բաժն յորդեցէ յորդիք ապառ ի բաժն . . . »:

հ. Վերս յիշած Հոռոմոսի վանքին երկու նուագ հողի եւ ջրի նուիրատուութիւն է տեղի ունենում 1231 թուին.

«**Շնորհիւն Քրիստոսի** ես Ասլան, որդի Շիրականն եւ զիւզակից իմ Ասուշիս տուաք զմեր գանձագին հայրենիքն զԴոգեցն զկէս գանձն իւր հողովն եւ ջրովն ի սուրբ Յովաննէս յառաջնոր-

դութեանս տէր Բարդղի արհիեպիսկոպոսի, որդեւ Սմիթ Երկաթա . . . (թերի):»

«**Ի սոյն ամի** ես Խոսրով, որդի Վահրամ Լաւոցեց եւ զիւզակից իմ Շուշիկ տուաք զմեր գանձագին հայրենիք զԲարսառնի գանձն իւր հողովն եւ ջրովն ի սուրբ Յովաննէս . . . »:

ը. Սիւնիքի Նորավանքի 1261 թ. մի արձանագրութեան մէջ պահած է Սիւնեայի Սմրատ իշխանի ջրանւիրաբերութեան յիշատակութիւնը.

«**Թ. Վին Զօ** (= 1261) այս գիր յիշատակի եւ արձան տնջնջկի իմ Սմբասայ իշխանաց իշխանի, որդոյ մեծին Լիպարիտի . . . շինեցի զեկեղեցիքս. վերստին նորոգեցի . . . պահարանաւք եւ ետոււ իմ հայրենեացն. Բ. (= 2) գիւղ ի սուրբ Նախապկոյս, զԱւէշ ու Անապատ եւ յԱկոռի գնդաւանակ մեծ այգին իւր կիրակաւորովն . . . »:

թ. Կարսի շրջանում գտնուող Բագնայրի վանքը 1262 թ. երկու գանձագան անձերից հողի եւ ջրի նուէր է ստացել:

«**Զօ** (= 1262) . . . ես Ապուղամբ, որդի Մարտիրոսի, Թոռն Վահրամ իշխանին . . . ետու զիմ գանձագին հայրենիքն զկաղղուց կէսն իւր հողովն եւ ջրովն ի սուրբ Աստուածածնամայրս . . . (թերի):»

«**Զօ** (= 1262) . . . ես Խաւազ, մեծ Խաւազկիս Թոռն, Ասասնիս որդիս, իմ անդրանիկ որդին Սասնայն, որ կէս տարեկան ի Քրիստոս փոխեցաւ, յիմ գանձագին հէրէնացս յԱշնկու, որ իմ պապն գնել էր ու սիկելով յիս տվել, ինչ իմ պապն մեռաւ եւ Խաւազ իմ կնոջն զբաժնեքն, ակն ու մարգարիտ իմ պարոնին տվի, Շահնշահի, ու կըրպին զԱշնակ գնեցի եւ զիմ որդւոյն բաժնին զՍասնին ի Բզմեռս օվի յԱստուածածնինս. զվերի թիւն իւր ընձանովն . ք. (= 2) Եմնական, զՄեհրեան ու զԽաչատուր Դուռնսին փեսայն, իւրենց հողովն ու ջրովն ի Տգնիս զՀաւազն, յիմ խոտահարն . Զ. (= 100) բարդ խոտի տեղ, որ վանքս ընձէ . . . սկի արծաթի, ես Խաւազս զայս ընձա

տվի սուրբ Աստուածածնին, ով որ գրեթե հակառակի, Աստուածամայրս լինի իւրն դատախազ . . . »:

Ուշագրութեան արժանի տեղեկութիւն է, որ նուիրատուն երկու շինականն էս նւիրում է վանքին, նրանց յատկաբար հոգով ու ջրով:

Ժ. Տարսային «արքայաշուք» իշխանի աղջկէն Ասփէն Ղարաբաղի ինքնաշարժ վանքին մի բահի ջուր է նւիրել եւ վանքի պատի վրայ յաւերժացրել իւր նւէրը:

«Ես Ասփի, դուստր արքայաշուք իշխանին Տարսայիճին, թագազարմ մաւրն իմոյ Մինա խաթունին նպաստ եղեալ քրիստոսապսակ զխոյ իմոյ . . . իշխանին Գրիգորի ի շինութեան լուսանուէր սուրբ եկեղեցւոյս . . . տուի զմեր խոստ հոգն բլրի հանդի զսենեկպան Ա. բահի ջուր . . . զմեծ տէր Թովհաննէս, շինող եկեղեցւոյս, որդին Դաւիթին, եղբայր մեծ իշխանին Հասանա յիշեցէք . . . »:

ԺԱ. Քառախ գետի աջ ափին էր գտնուում հայկական ճարտարապետական գեղեցիկ յիշատակարաններից մէկը, Յոհաննա վանքը, մինչեւ մի 15 տարի սրանից առաջ բաւական լաւ վիճակում, թէ՛նք ունէր աչքը ընկնող ճեղքաձեւներ. այդ ժամանակ երկրաշարժի ցնցումները հիմնովին կործանեց: Նրա պատի վրայ պահւած բազմաթիւ յիշատակարաններ կային. մէկի մէջ յիշատակուում է, որ 1263 թ. Քուրդ իշխանի որդի Հասանը վանքին նւիրաբերութիւն է անում:

«Թուին 218 (= 1263) ես Հասան իշխան, որդի Քրդին իշխանաց իշխանի եւ մաւր Ուրիշահի յազգէ Մամիկոնեանց, թոռն մեծի Վաչէի եւ բարեպաշտ ամուսին իմ Արաւ խաթուն յազգէ Ուշագանց տարածում եւ կէս աւուրց ելաք յաշխարհէ, աւանդեցաք զհոգիս մեր եւ զամէն հայրենիսն եւ զզաւակսն մեր Դաւթի եղբաւր մեր հորապատի եւ աստուածասիրի . . . տուաք ի սուրբ Կարապետս ես եւ եղբայր իմ Դաւիթ զմեր գանձազին գեղն զՎահրամապեղ եւ զՎամազանցն իւրեանց ամէն հոգ եւ ջրով եւ բնորդի մարտկառք. Կորբի զմեր գնած եւ զմեր ձեռատունկ այգին եւ

Ջըբարկինց փոսն եւ զՈրդկան, որ սեպհական հայրենիք էր եկեղեցւոյս եւ ի չար եւ ի դառն բերմանց ժամանակնս ելեալ էր ի վանացս, բազում աշխատութեամբ եւ յոյով ծախիւք դարձուցաք ի սուրբ ուխտսոյ:

ԺԲ. Արծառագրութիւնների յիշած Ժողովածու գրքի մէջ բացառաբար տպագրել է մի արծառագրութիւն հարաւային, տաճկական սահմանում գտնուած Հայաստանից, որով Արմէի սուրբ Յարութիւն եկեղեցուն 1291 թ. ջուր է տրուում «ամէն երկուշաբաթ, գիշեր եւ ցերեկ», իսկ մի չարք գիւղականներ հոգեր, այգիներ եւ տներ են նւիրում:

«Ի ժամանակս տէրութեան Ուլաուն ղանին ես ծառայ ծառայիցն աստուծոյ տէր Աբրահամ սեսուլ զաւառիս Քաշբերունց տպաւ ինձ տեղիս այս տեառնէ սորին Սահմաղին կոչեցեալ. եւ շինեցի զեկեղեցիքս . . . պարոն Սահմաղին տանուտէրութեան Ասպիւնկայ, զի տնփական աւանդան, որ կարգեալ էր յառաջնոցս նախ քան զաւերն ի Ուրաղամէն, դարձեալ հաստատեցին տեղւոյս: Ի մարդէն Մ. (= 50) բարդի տեղ եւ Բ. (= 20) արտ, մին ժե. (= 15) եւ միւսն ժ. (= 10) եւ ի Սիւալին Ի. (= 20) բարդ խոտեղի եւ զզուրն Վրահանից յամէն Բ. Եաբաք գիւի եւ զլիճեր: Եւ ետ պարոն Սահմաղին զգեղն Մեծփի իւր մարաշիւն եւ խարանիւք եւ քրդագեղեցիք. ետ Մեղիք Ստեփան տանուտէրութեան Ի. (= 20) բարդի տեղ. ետ իսաչիկն զայգին ի Գոդիսն, Վ. տակ. ետ Աւտարշախն եւ Մխիթարն զիւրեանց այգին ի Գոդիսն Բ. տակ. ետ պարոն Փռանդե արտ մին ի քաղաքն Ե. (= 5) մոթոյ տեղ. գնեցի արտ մին ես ոչ հեռի յայն արտէն ժ. մոթո տեղ եւ տվի եկեղեցեացս . . . Եւ տվին ի քաղաքն տներ եւ Բ. կուղպակ: Եւ սքա եւն աւանդ եկեղեցեացս . . . Եւ շինեցաւ սուրբ Յարութիւնս ի Թալս 290 (= 1291)»:

Տասնչորս եւ տասնհինգերորդ դարերը Հայաստանը տարել է իր առանց այն էլ ողբերգական պատմութեան ամենածանր օրերը եւ շինարարական գործերի հետքեր համարեա թէ չկան: Երբ 15րդ դարի կիսից

կաթուղիկոսական իշխանութիւնը նորից վերահաստատուում է էջմիածնում, 16րդ դարից նրա ներկայացուցիչներին ուսման քաղաքական գործին առանձին ուշադրութիւն են դարձնում, առանց որի էջմիածնի գլխունւած վարչարչապատի գաշտը մշակել և օգտակար դարձնել անկարելի է: Այդ ուղղութիւնում յիշելու արժանի են այս գործերը:

Քասախ գետի ջուրը օգտագործում էր հնագոյն ժամանակներից. վանական կառավարութիւնը յաջողութեամբ իր առուագիւծի եղած և աւելի բարձրելու մտադրութեամբ ջրերի կէտ մասը հաստատել վարչարչապատի համար, որ բերելու է Շահարի կողմէ առուով: Նրան ջրի քանակն աւելացնելու համար, Արագածի բարձունքում գտնուող Ղարազեօլ լճակի ջրերը, որ քնական հոսանքով գէպի արեւմուտք, գէպի Շիրակի դաշտին էին հասնում, յատուկ առուի միջոցով այդտեղից հոսող ջուրը բերում խառնում են Քասախի ջրերին, Շահարի ջրերը չատացնելու համար: Յիշեալ Մաղադուստին գիւղի մօտ արհեստական լիճ են շինում, Մովսէս անուան տաղով: Վանքի հարաւային մասում խոշոր ջրում բար են շինում, ինն արշին խորութեամբ արատաշ քարերով շինած պատերով, յատուկ տնկած անտառին ջուր տալու: Աշխատում են Սեւանի լճից Ջանգուն թափող ջրի քանակը աւելացնել և այդ գետից նոր առու բերել: Սեւուր գետից առու են անցկացնում հարաւային, ցածրադիր հողամասերը ոռոգելու: Գետնափոր երկու քարհիշ կամ քանքան են անցկացնում, խոնելու և ոռոգելու ջուր ստանալով: Ամենափերջին ձեռնարկն էր Ջանգուն առուի շինութիւնը, որ կիսատար էր մնացել և Հայաստանի Խորհրդային Կառավարութիւնը աւարտեց:

Պատմական և արձանագրական տեղեկութիւնները մեզ տալու են Հայաստանի բոլոր անկիւնները, Կարսի շրջանից սկսած, Անի, Հոռոմոս, Հառիճ, Թալին, Թալիշ, Նաղբաս, Վարչապատ, Սիւնիք, Ղարաբաղ, Արճէշ, Երեմի կարեւոր, Երեմի փոքր և աննշան տեղեկութիւններով շէտում, թէ մեր երկրի բոլոր անկիւններում ոռոգման պահանջը անհրաժեշտութիւն էր:

Միւսնայն ժամանակ այդ պատմական

առեւանքները մեզ նոր բան էլ են սովորեցնում. փոքր սեպհականատիրական սկզբունքներով գեղատարած ժողովուրդը, անհատ ձեռնարկողների հոսանքով, կարող է առերեսով աննշան յաջողութիւն ունենալ, օրինակ Յակոբ Սիւնեցու ձեռնարկը, բայց այդ կատարում է միմիայն յօգուտ սակաւաթիւ անհատների: Մի շարք գիւղերի բազմաթիւ բնակիչներ Յակոբի առաւել մօտենալիս օգտուելու դիտարկութեամբ, սոսկալի նշովքների պիտի ենթարկէին, որովհետեւ այդ ջուրը պէտք էր իշխողի պարտէշների, անուշահամ պտուղների և մանաւանդ ծաղկանոցների համար: Բացի այդ՝ մենք տեսնում ենք, որ գարեբի ընթացքում անհատ անձինք, Նոյն իսկ մեծ արտոգոսներով իշխողներ, Աթաբակ, Ամիր Սպասալար, Սպարապետ, Կաթուղիկոս, և ինչ որքան փոքր և աննշան գործեր են կարողացել գլուխ հանել: Մինչդեռ սոցիալիստիկական շինարարական ոգեւորութեամբ տարած ժողովուրդն իր հարազատ աշխատողների ձեռքերով ընդունենը տառ տարիների չնչին ժամանակում շինում և աւարտում է էջմիածնի ջրանցքը, Շիրջանցքը, Սարգսապատի, էվջիլարի, Կարճեւանի առուները, Էսլին: Իսկ մի տարի առաջ, ընդամենը մի քանի ամսում, Շերեւանի ներքեի մասում սկսած Հայոց առաջնորդական շերքերից Ջանգուրից մի մեծ առու հանեցին, թէ՛ խոշոր ելեկտրական կայան գործարկելու և թէ՛ մեծածախանակ անջրից տարածութիւններ ոռոգելու: Նման ձեռնարկներ ներկայումս սկզբի պէս անսովոր բաներ չեն. դրանք մասին շատ բան չեն գրում, այլ բաւականանում են օրաթերթերում անցողակի յիշատակութեամբ:

Ը. Մեր հաւելան Պարսկաստանի ոռոգման սխեմաները.

Հիւսիսից հարաւ հազար կիլոմետրից աւելի երկար ձգւած Պարսկաստանը իր այդ սահմաններում ունի Կասպից ծովը և Հնդկական օվկիանոսը, որ խոնաւութեան շտեմարաններ են. իսկ արեւելքում փուած է ընդարձակ Ասիան, Թուրքեստան, Ալվանստան և Բելուջստանի ցամաքային երկրները. նրա արեւմտեան սահմաններում

նոյնպէս ցամաքային երկիրներն են, Հոյստոն, Տանկաստան, Ասորիստան, Միջագետք։ Երկրի ներսում կան յիշելու արժանի լճեր և գետեր։ Հարաւում հոսում է բաւական ջրառատ Քուստոստի Գարուն գետը, ստորին հոսանքում մինչև իսկ նաւագնաց, իսկ հիւսիսում բաւական մեծ է Ռուդար գետը, որ գոյանում է Գիւնի յորդառատ անձրեւներից և համարեա ունօգուտ կերպով թափւում է իրեն սնուցանող Կասպից ծովը։

Էնզելի և Ռեյտ, Գիւնի երկու գլխաւոր քաղաքներից, ցարական իշխանութեան օրով ռուսական ժողովրդական դրամով շինուած շտէն, Ռուդար գետի հովտով, սկզբում անտառածածկ, ապա լեռի և ժայռոտ ուղիով 40-50 կիլոմետր կտրելով, ճանապարհորդին հասցնում է Պարսկաստանի բարձրագիւր մասերը, Ղազին քաղաքի չափազանց Պնդարձակ դաշտը, որի համեմատաբար փոքր մասն է մշակւած։ Դաշտը նման է մի վիթխարի աւա-

զանի, որի եզերքները կազմում են զանազան բարձրութեամբ լեռներ և բլուրներ, որ շղթաներ կազմելով միմեանց հետ օղակաձեւան եղիւում են դաշտը։ Այդ պատկերն ու տեսարանը տիպիք է համարեա թէ ամբողջ երկրի համար, զէպի հաւա և արեւելք, տարբերելով չըջնակների մեծ ու փոքր չափերով։ Ամբողջ երկրի մէջ գիւղերն ու քաղաքները զլիսաւորապէս օղակներ կերպարանքով են ներկայանում, օրովհետեւ գետեր ու գետակներ չափազանց սակաւաթիւ են։ Եւ մշակութիւն տեղի է ունենում միայն ոռոգման միջոցով, որտեղ որ փոքրաքանակ ինքնահոս ջրեր կան կամ արհեստական ջրապաշար է ստացւում։ Երկարածիգ գետերի մշակւած տարածութիւններ հազարաւոր երեւոյթ են Պարսկաստանի ընդարձակ տեղիտորայի վրայ։

ՄԵՍՐՈՊ ՄԱԳԻՍՏՐՈՍ ԱՐՔԵՊՍԿ.

(Շարունակելի) (6)

ԵԿԵՂԵՑԱՊԱՏՄԱԿԱՆ

ԳՐԻԳՈՐ ԿԵՍԱՐԱՑԻ ՊԱՏՐԻԱՐԺ

ԵՒ ԻՐ ԺԱՄԱՆԱԿԸ

Կեսարացին այն ատեն կ'ըսէ թէ պէտք է որ բլուր զբսեցինքու՛ն ազգարարել որ զան հաւաքուին և միասին երթանք Տիվան գանգաւորու։

Դարանաղցի (էջ 132) կ'ըսէ. «Եւ երկոսիմս գրեցաք զիր ողբունիս առ ժողովուրդն որ ի գողթակս էին, որ ընթերցեալ ի ռուր անենցուն, յորժամ յուան՝ յոյժ ուրախ եղեն զիսաբանութիւնն մեր, եւ առ ժաւայն եկին ի կոյն»։

Գրիգոր Կեսարացի հաւաքուող այս բազմութեան «չաւ քան առաջ փառն անկարգութեան վախճանացն»։

Ասիկա փաստ մըն է թէ Գրիգոր Կեսարացին, զոր վէթիւններ բերած էին 1607ին, գծաւած էր նաեւ անոնց հետ և զէմ եւլած անոնց, գիտակցութեամբ Դարանաղցիին։

Դարանաղցի շարունակելով իր խօսքը կ'ըսէ թէ հաւաքուած ժողովուրդը Գրիգոր Կեսարացին լսելէ յետոյ «առաջին անկենքն», անաւախիկ կամք առաջի ձեռ եւ ուր որ կու հրանայի, պատրաստ եմք։ Եւ եղևոյ մեր պատրասեցաք առ ի զեւոյ, եւ առաջաք խրեմք՝ հրանայի որ երթանք ի միասին։ Նա (Կեսարացին) յողով անկեալ առաջ. եւ չեմ կարողանայր զեւոյ ընդ ձեզ, զի վաղցուց հետեւ չեմ զմացեր ի տիւնն եւ յայս բազաւորես պարտք չեմ նորեւ. անա Գորանայիցի Յակոբ եպիսկոպոսն եւ Երզնկացի Կարապետ երեցն փոխանակ իմ ընդ ձեզ»։

Հոս իրողութիւն մը երևան կու գայ, որ չափազանց կարեւոր է թէ՛ Կ. Պոլսոյ պատրիարքաց պատմութեան և թէ՛ Գրիգոր Կեսարացիի կենսագրութեան տեսա-